

Bunları Biliyor muydunuz? Osmanlı Devleti'nde Aşı Uygulamasının Dönüm Noktaları I: Takvîm-i Vekâyi ve Şeyhülislam Fetvası

Did You Know These? Milestones of Vaccination Practice in The Ottoman Empire I: Takvîm-i Vekâyi and Sheikhulislam Fatwa

Yağız Fatih Nazlier¹(ID), Pervin Özelçi²(ID), Aslıhan Coşkun²(ID), Ateş Kara³(ID)

¹ Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Ankara, Türkiye

² Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı, Türkiye Aşı Enstitüsü, Ankara, Türkiye

³ Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Çocuk Enfeksiyon Bilim Dalı, Ankara, Türkiye

Makale atfı: Nazlier YF, Özelçi P, Coşkun A, Kara A. Bunları biliyor muydunuz? Osmanlı Devleti'nde aşı uygulamasının dönüm noktaları I: Takvîm-i Vekâyi ve şeyhülislam fetvası. J Pediatr Inf 2025;19(1):65-70.

*Bu makale TÜSEB/Türkiye Aşı Enstitüsü tarafından desteklenen "Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Aşı ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi ve Kaynak Dokümanlarının Oluşturulması" projesi kapsamında hazırlanmıştır. Proje No: 2022ARGE02-28235.

Osmanlı Devleti'nde 1 Kasım 1831'de yayın hayatına başlayan ve her hafta perşembe günü yayımlanan Takvîm-i Vekâyi, yapı olarak altı ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; umûr-ı dâhiliye (ülke içerisindeki genel olaylar), umûr-ı hâriciye (yurt dışında gerçekleşen olaylar, haberler), mevâdd-ı askeriye (askerî olaylar, haberler), fûnûn (bilim konusunda haberler, olaylar), tevcihât-ı ilmiye (ilmiye sınıfının tayin ve azil haberleri) ve ticaret ve es'âr (ticaret ve gümrükle ilgili haberler) şeklinde sıralanabilir. Aynı zamanda devletin resmî yayın organı olan Takvîm-i Vekâyi'de; kararlar, yönetmelikler, kanunlar yayımlanmakta ve ilgili herkes bu kararlara uyma yükümlülüğündeydi. 1921'de "Ceride-i Resmîye" adını alan Takvîm-i Vekâyi, Cumhuriyet'in ilanına müteakiben 1927 yılında "Resmî Gazete" adıyla yayımlanmaya devam etmiştir (1-3).

21 Mart 1847 tarihinde Takvîm-i Vekâyi'de yayımlanan resmî duyuruda, çiçek aşısının çiçek hastalığından koruduğu ve aşı uygulamasının şeriat açısından uygun bulunduğu yönünde bir fetva verildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde aşı uygulamasının ilk kez bir fetva ile desteklenerek Takvîm-i Vekâyi aracılığıyla halka duyurulduğu bu tarih, aşı tarihimizde önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir.¹

İlmiye teşkilatının en üst kademesinde bulunan şeyhülislamın temel görevleri; dinî, siyasi, askerî ve idari konularda fetva vermek ve ilmiye sınıfında bulunan kişilerin tayin ve terfi işlerinde sorumlu olmaktır. Şeyhülislamın aynı zamanda verdikleri fetvalarla birlikte kararların ve uygulamaların meşruiyetini sağladıkları da bilinmektedir. Örneğin, 1838'de dönemin şeyhülislamı Mekkiâde Mustafa Asım Efendi karantinanın

¹ Takvîm-i Vekâyi'de ilgili duyuru için bkz. Şekil 1. Takvîm-i Vekâyi'de bundan daha önce çiçek hastalığı ve çiçek aşısıyla ilgili çeşitli duyurular yer alsa da çiçek aşısının uygulanması ve bunun fetva ile desteklenmesi ile ilgili olarak ilk resmî duyuru 21 Mart 1847 tarihli ve 326 sayılı Takvîm-i Vekâyi'de yayımlanmıştır. Daha önceki duyurular için bkz. (4-9). Ayrıca çiçek aşısıyla ilgili fetva verilmesine dair bkz. (10,11).

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Yağız Fatih Nazlier

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi,
Ankara, Türkiye

E-mail: yf.nazlier@gmail.com

Geliş Tarihi: 24.01.2025 Kabul Tarihi: 13.02.2025

Çevrim İçi Yayın Tarihi: 12.03.2025

مقدم ومؤخر ورقه مخصوصه لطبع ونشرى وتقويم وقایع نعتیه زینته
 دخی درجی ابله اعلان قلندبغی اوزره محاسن عصریه حضرت پادشاهیدن
 اولان چیچک اشبسی ماده نافعیه سی اطفال عباد اللهی چیچک علت
 مهلكه سندن بحفظه تعالی مصون وسالم ابلدیکی بحربان حکمیه دن وآشی
 عملیاتی اجرا اولسان چو جقزلر قطعا چیچک چقارموبوب بوعلتدن امین
 اولدقلری مسلمانن اولمیه بولک اجرانسه جواز شرعشریف تعلق ایدرک
 اولماید ویریلان فتوای شریف مو جنبه سایه مرجنوبه حضرت
 شاهانه ده کرك درسعادت و کرك مطهره زده بولسان اطفال تبعه
 سلطنت سندن چیچک چقارمبا نلره ذکر اولسان آشی عملیاتی اجرا
 اولمقد و بوخصوصه مأمورلی طرفدن کالبله دقت و اعتنا قلمقد
 اولوب انجی بولشاده درسعادت و بلاد ثلثه سکته سی اطفالدن چیچک
 علتیه بعضی وفیات وقوعه کلدیکی استخبار اولمش اولدیغه وریمز تعالی
 پادشاه حکمت شناس و شهنشاہ مرحمت استنباس اقتضای حضرتلرینه
 عمر وعافیت قراوان احسان و سایه شفقتوبه ملوکانه لرلی اوزر لریمز
 دائماسایان امن وامان بیورسون عامه تبعه سلطنت سفید لری
 حقتده معطوف ودرکار اولان مرحامه پادشاهانه لرلی اقتضای عالیه
 شو آشی عملیاتی اولصورته اطفال عباد الله بحاجا اجرا اولنده رقی فوائد
 و منافع مجربه و مسلمة سنک نه بجه لطف و عاطفه شاهانه لرلی بیدریغ وارزان بله
 مکتب فنون طبیه طرفندن بونجه اطباء و مأمورین مخصوصه تعیین
 ودرسعادت و بلاد ثلثه دخی متعدد محفلار تخصیص و تبیین بیورلمش
 اولدیغی حالده علت مذکورده نکه اثار ردیه سی کورلمسی بوباید اطفالک
 ابونین طرفلرندن تقید اولنماسندن نشأت ایدوب بوبایسه شبیه مرحمت
 مشبه جناب ملوکانه یه توافق ایغدیکنه بنا بوند بویه اسلام و رعایا مکتبلر
 بولوب هنوز چیچک چقارموش و آشیلنماش اولان اطفالک مخصوص اطباء
 تعیینله آشیلا ندرلمسی و بوندن بشقه مکتبلره ملازمت ایتمان چو جقزلر دخی
 ستملری جوارنده بولسان آشیجی دکا نلرینه کورتوروب آشیلا ندرلمسی
 وشمیدی به قدر وقوعبولان ذکر تولداتی قرنتنه و احتساب طرفلرینه
 ییلدرلمکده اولدیغی مثلبوبعد ازی انان اولان تولداتک دخی مجرد آشی
 ماده سیچون ائمه و مختاران طرفلرندن جانب نظارت احتسابه علم و خبرلری
 ویرلمسی خصوصلرینه امر و اراده مرحامه جناب شهنشاہی متعلق
 وشر فصدور بیورلمش و موجنبه اقتضای در دست اجرا بولمش اولمقد
 کفیت جملہ نک معلومی اولمق و بویو زدن دخی ادعیه خبریه حضرت
 ملوکانه یاد و نذکار قلمقی ایچون ورقه مخصوصه ابله اهالی محلاته نشر
 واعلان قلندبغی مبین اشوب محله دخی طبع و تمثیل قلمقد

Şekil 1. 21 Mart 1847 tarihli ve 326 sayılı Takvîm-i Vekâyî'de yer alan çiçek aşısıyla ilgili resmi duyuru. Transkripsiyon ve sadeleştirilmiş metin için bkz. Ek 1 ve Ek 2. İlgili sayının tamamı için bkz. Ek 3.

dinî ve hukuki olarak caiz olduğuna dair fetva vererek, salgın hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla karantina uygulamasının meşruiyetinin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir (12). Bu bağlamda çiçek aşısının uygulamasında dinî ve hukuki olarak meşruiyet kazanması açısından 1847'de Şeyhül-

islam Ârif Hikmet Bey tarafından verilen fetva, tıp tarihimiz açısından önemli dönüm noktası olmuştur.

Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey 1786'da İstanbul'da doğmuştur. Babası İbrahim İsmet Bey, III. Selim (1789-1807) döneminde kazaskerlik ve nakibülşeraflık görevlerinde bulunmuştur. Dedesi, I. Abdülhamid (1774-1789) devri reisülküttabı Râif İsmâil Paşa, büyük dedesi ise I. Mahmud (1730-1754) döneminde vezir olan Malatyalı İbrâhim Paşa'dır. Nesiller boyu devletin üst kademelerinde görev alan bir ailede büyüyen Ârif Hikmet Bey, 1796'da müderris olmuş ve sırasıyla Kudüs, Mısır ve Medine kadısı olarak görev almıştır. Kadılık yaptığı sırada mahkeme harcı almayarak halk tarafından oldukça takdirle karşılanmıştır. 1833 yılında Anadolu kazaskeri, 1838'de ise Rumeli kazaskeri olmuştur. Ayrıca Osmanlı topraklarında eğitim sisteminin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla kurulan Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ta görev almıştır. Şeyhülislam Mekkişâde Âsım Efendi'nin vefatıyla birlikte 11 Aralık 1849'da şeyhülislam olarak atanmıştır. Kendisinin yaklaşık 12.000 ciltlik bir kütüphanesi bulunmakla birlikte bu kitapların büyük bir kısmı çeşitli kurumlara bağışlanmıştır. Şeyhülislamlık görevini 24 Mart 1854'e kadar sürdüren Ârif Hikmet Bey, 22 Mart 1859'da hayatını kaybetmiştir (13,14).

Dönemin padişahı Sultan I. Abdülmecid (1869-1861)'in onayı ve 1846-1854 yılları arasında şeyhülislamlık görevinde bulunan Ârif Hikmet Bey'in fetvasıyla birlikte Takvîm-i Vekâyî'de yayımlanan resmi duyuruda ilk olarak; çiçek hastalığının son derece tehlikeli olduğu ve aşı uygulamasıyla bu hastalığın önlenebileceğinin kesin olarak kanıtlandığı belirtilmiş ve bunun Sultan I. Abdülmecid tarafından bizzat onaylandığı ve desteklendiği vurgulanmıştır. Ardından çiçek aşısının dinî olarak da uygun olduğu Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey tarafından verilen fetvayla resmileştirilerek, padişahın himayesi altında merkez ve taşrada çiçek aşısının uygulandığı ve uygulanmaya devam edeceği belirtilmiştir (15).

Duyurunun devamında İstanbul ve çevresinde çiçek hastalığından kaynaklanan ölümler meydana geldiği ve bundan dolayı aşılama daha çok önem verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu durum belirtildikten sonra, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan tüm Osmanlı vatandaşlarına, çiçek aşısının ücretsiz olarak uygulanacağı vurgulanmakla beraber, aşı uygulaması için doktorların ve aşı memurlarının görevlendirildiği ve çeşitli yerlerde aşı merkezleri kurulduğu ilan edilmiştir (15).

Fetvanın yayımlandığı dönemde aşı uygulamasının hedef kitlesi çocuklar olduğu için, çocukların toplanma noktalarından birisi olan okullar son derece önemli bir lokasyon olmuştur. Okullarda henüz çiçek hastalığı geçirmemiş ya da aşılanmamış çocuklar varsa bunların tespit edilerek aşılanacağı, henüz okul çağına gelmemiş ve/veya okula gitmeyen çocukların ise evlerine yakın olan aşı merkezlerine götürülerek aşılanacakları belirtilmiştir (15,16). Bunun yanı sıra yeni doğan çocuklara aşı

yapılması konusunda da önemli bilgiler yer almaktadır. Yeni doğan erkek çocuklarına çiçek aşısı yapılması için hali hazırda imam ve muhtarlar aracılığıyla ilgili makamlar bilgilendirilirken, bu tarih itibarıyla artık yeni doğan kız çocuklarının da aşılması için gerekli bilgilendirmenin yapılacağı Takvîm-i Vekâyi'deki duyuruda özellikle vurgulanmıştır (15).

Sonuç olarak, 21 Mart 1847 tarihli ve 326 sayılı Takvîm-i Vekâyi'de, çiçek hastalığının son derece ölümcül olduğu ve çiçek aşısının buna karşı etkili bir koruma sağladığı padişahın onayı ve şeyhülislamın fetvasıyla halka duyurulmuştur. Bu duyuru, aşıya yönelik ilgisizlik ve ön yargıların kırılmasına yönelik devletin attığı ilk ciddi adımlardan biri olmasının yanı sıra, 1885, 1894, 1904 ve 1915 tarihli aşı nizamnamelerine zemin hazırlaması bakımından aşı tarihimizde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nizamname: Bir kurum veya kuruluşun uyması gereken hükümleri gösteren maddelerin bütünü, tüzük anlamına gelmektedir (17).

Kaynaklar

1. Koloğlu O. *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.
2. Benzer E. *Takvîm-i Vekâyi'nin 1831-1834 Yılları Arası Transkripsiyonu*, Kilis: 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
3. Yazıcı N. *Takvîm-i Vekâyi*, TDVİA, c.39, 2010:490-492.
4. *Takvîm-i Vekâyi*, Selh Şaban 1261 / 2 Eylül 1845, Sayı 291.
5. *Takvîm-i Vekâyi*, 11 Safer 1262 / 8 Şubat 1846, Sayı 297.
6. *Takvîm-i Vekâyi*, 29 Zilhicce 1262 / 18 Aralık 1846, Sayı 313.
7. *Takvîm-i Vekâyi*, 14 Muharrem 1263 / 2 Ocak 1847, Sayı 315.
8. *Takvîm-i Vekâyi*, 13 Safer 1263 / 31 Ocak 1847 Sayı 319.
9. *Takvîm-i Vekâyi*, 11 Rebiülevvel 1263 / 27 Şubat 1847 Sayı 323.
10. BOA.A.MKT.64-54.
11. BOA.A.MKT.64-60.
12. İpşirli M. *Şeyhülislâm*, TDVİA, c.39, 2010:91-96.
13. Bilge M.L. *Ârif Hikmet Bey*, TDVİA, c.3, 1991:365-366.
14. Aydın M. *Şeyhülislâm Ahmed Ârif Hikmet Beyefendi*, Belleten, 1990; 54(209):245-260.
15. *Takvîm-i Vekâyi*, 3 Rebiülâhîr 1263 / 21 Mart 1847, Sayı 326.
16. Kılıç R., Nazlier Y.F., Özelçi P., Kara A., *Osmanlı'da Okullarda Aşı Uygulamaları*, J Pediatr Inf, 2024;18(1):56-66. DOI: 10.5578/ced.20240126
17. Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2014.

Transkripsiyon

Takvîm-i Vekâyi, Sayı 326

H. 3 Rebiülahir 1263 / M. 21 Mart 1847²

Mukaddem ve müehhir varaka-i mahsusaları tab' ve neşri ve takvîm-i vekâyi nüshalarına dahi derci ile ilan kılındığı üzere mehâsin-i asriye-i hazret-i padişahiden olan çiçek aşısı madde-i nafiası etfal-i ibadullahı çiçek illet-i mehlike-sinden bahıfz-ı teala masun ve salim eylediği mücerrebât-ı hükmiyeden ve aşı ameliyatı icra olunan çocukların kat'an çiçek çıkarmayub bu illetten emin oldukları müsellemtâdan olmasıyla bunun icrasına cevaz-ı şer'i şerif taalluk ederek olbabda verilen fetva-yı şerif mucbeince saye-i merhametvaye-i hazret-i şahanede gerek Dersaadetde ve gerek taşralarda bulunan etfal-i tebaa-i saltanat-ı seniyyeden çiçek çıkarmayanlara zikr olunan aşı ameliyatı icra olunmakta ve bu hususa memurları tarafından kemaliyle dikkat ve itina kılınmakda olub ancak bu esnada Dersaadet ve bilâd-ı selâse sekenesi etfalinden çiçek illetiyle bazı vefayat vukua geldiği istihbar olunmuş olduğuna ve remz-i teala padişah hikmet şinas ve şehinşah merhamet istinas efendimiz hazretlerine ömr ve (ü) afiyet firâvan ihsan ve saye-i şefketvaye-i mulukanelerini üzerlerimizde daima sâyeban emn ve aman buyursun amme-i tebaa-i saltanat-ı seniyyeleri hakkında matuf ve derkar olan merâhim şamile-i padişahaneleri iktiza-yı âlîsınca şu aşı ameliyatının ol suretle etfal-i ibâdullahı meccanen icra olunarak kavaid ve menafi-i mücerrebe ve müsellemesinin tâmimine lütf ve atıfet-i şahaneleri bidirig ve erzan-ı birle Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye tarafından bunca etibba ve memurin-i mahsusa tayin ve Dersaadet ve bilâd-ı selâsede dahi müteaddid mahaller tahsis ve tebyin buyurulmuş olduğu halde illet-i mezkûrenin yine âsar-ı reddiyesi görülmesi bu babda etfalın ebeveyni taraflarından tekayyüd olunmamasından neşet idüb bu ise şîme-i merhamet-i meşîme-i cenab-ı mülûkaneye tevafuk etmediğine binaen bundan böyle İslam ve reaya mekteblerinde bulunub henüz çiçek çıkarmamış ve aşılannmamış olan etfalın mahsus etibba tayiniyle aşılatdırılması ve bundan başka mekteplere mülâzemet etmeyen çocukların dahi semtleri civarında bulunan aşıcı dükkanlarına görütüb aşılatdırılması ve şimdiye kadar vukubulan zükur tevallüdatı karantina ve ihtisâb taraflarına bildirilmekde olduğu misüllü ba'dezin inasdan olan tevellüdatın dahi mücerred aşı maddesi için eimme ve muhtaran taraflarından canib-i nezaret-i ihtisaba ilmühaberleri verilmesi hususlarına emrûirade-i merâhim ifade-i cenab-ı şehinşahi müteallik ve şerefsudur buyurulmuş ve mucbeince iktizası derdest icra bulunmuş olmağla keyfiyet cümleinin malumu olmak ve bu yüzden dahi ediye-i hayriye-i hazret-i mülûkane yâd ve tezkâr kılınmak için varaka-i mahsusa ile ahali-i mahallâta neşr ve ilan kılındığına mübeyyen işbu mahâle dahi tab' ve temsil kılınmıştır.

Ek 1. 21 Mart 1847 tarihli ve 326 sayılı Takvîm-i Vekâyi'de yer alan çiçek aşısıyla ilgili resmi duyurunun transkripsiyonu.

Sadeleştirilme

Takvîm-i Vekâyi, Sayı 326

H. 3 Rebiülahir 1263 / M. 21 Mart 1847

Takvîm-i Vekâyi nüshalarına eklenerek ilan edildiği üzere, padişahın onayladığı ve asrın iyiliklerinden olan çiçek aşısını olan çocukların çiçek hastalığı gibi tehlikeli bir hastalıktan korunarak sağlıklı oldukları tecrübe edilmiş olup; aşı yapılan çocukların kesinlikle çiçek hastalığına yakalanmadıkları ve bu hastalıktan korundukları kabul edilmiş bir gerçektir.

Çiçek aşısının uygulanmasına şeriatın izin verdiği ve bu konuda verilen şer'i fetvaya dayanarak, padişahın merhametli himayesi altında gerek İstanbul'da gerekse taşrada bulunan saltanatın tebaasına mensup çocuklardan çiçek hastalığına yakalanmayanlara bahsi geçen aşı uygulaması yapılmaktadır.

Bu konuda memurlar tarafından tam dikkat ve özen gösterilmekte olsa da İstanbul ve Bilad-ı Selase (Üsküdar, Eyüp, Galata) sakinlerinin çocukları arasında çiçek hastalığından bazı ölümlerin meydana geldiği öğrenilmiştir.

Allah, hikmet sahibi ve merhamet dolu padişahımız efendimize uzun ömür ve bol sağlık ihsan etsin ve onun şefkatinin gölgesi daima üzerimizde güven ve huzur sağlasın. Yüce padişahın, saltanatın tüm tebaası için gerekli olan geniş kapsamlı merhametleri, yüce iradeleri gereğince aşı uygulamasının faydalı olabilmesi için saltanatın tebaasına mensup olanların çocuklarına ücretsiz olarak yapılması emredilmiştir. Ayrıca yüce padişahın lütuf ve şefkati ile Mekteb-i Tıbbiye tarafından birçok doktor ve özel memur görevlendirilmiş, ayrıca İstanbul ve Bilad-ı Selase'de (Üsküdar, Eyüp, Galata) birçok yer tahsis edilip belirlenmiştir.

Durum böyle iken, bahsi geçen hastalığın olumsuz etkilerinin yine de görülmesi, çocukların ebeveynleri tarafından gerekli dikkat ve özenin gösterilmemesinden kaynaklanmış olup, bu durum padişahın merhamet dolu karakterine uygun düşmediği için bundan böyle İslam ve reaya okullarında bulunan ve henüz çiçek hastalığı geçirmemiş ya da aşılannmamış çocukları için doktorlar görevlendirilecek (aşı yapılacak), ayrıca okula gitmeyen çocukların da bulundukları semtlere yakın aşı merkezlerine götürülerek aşılannması sağlanacaktır.

Şimdiye kadar erkek çocukların doğumları karantina ve ihtisap Nezaretlerine bildirildiği gibi, bundan sonra kız çocuklarının doğumlarının da aşı yapılması amacıyla imamlar ve muhtarlar tarafından İhtisap Nezaretine (güvenlik ve denetimle ilgili bakanlık, 1855'te lağvedilmiştir.) bildirilmesi gerektiği, padişahın merhamet dolu emriyle belirtilmiştir. Bu doğrultuda gereken işlemler uygulanmış olup, durum herkesin bilgisine sunulmuştur. Ayrıca bu vesileyle de padişahın hayırlı yardımları hatırlanıp anılmak üzere özel bir belgeyle halka duyurulmuş ve ilan edilmiştir.

Ek 2. 21 Mart 1847 tarihli ve 326 sayılı Takvîm-i Vekâyi'de yer alan çiçek aşısıyla ilgili resmi duyurunun günümüz türkçesine uygun olarak sadeleştirilmesi.

² Hicri takvim Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretini (M. 622) başlangıç kabul edildiği, ay yılını esas alan takvimdir.

وقف عازل سمیه

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

Ek 3. 21 Mart 1847 tarihli ve 326 sayılı Takvîm-i Vekâyi'nin tüm sayfaları.

[illegible]